SOVUQ URUSH DAVRIDA HINDISTONNING GLOBAL VA MINTAQAVIY ROLI

Ra'no Almamatovna To'ychiyeva,
Siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD),
Yoshlar muammolarini o'rganish
va istiqbolli kadrlarni tayyorlash instituti,
doktorant,
Toshkent, O'zbekiston,
Tel.: +998974046454
Email: tuychiyeva88@list.ru

Kirish. Sovuq urush (1947–1991) xalqaro munosabatlarda global kuch muvozanatini keskin o'zgartirgan davr bo'ldi. Ushbu davrda dunyo ikki yirik geosiyosiy blok – AQSh boshchiligidagi kapitalistik G'arb va Sovet Ittifoqi yetakchiligidagi sotsialistik Sharq o'rtasidagi raqobat maydoniga aylandi. Bu qarama-qarshilik nafaqat harbiy-texnologik sohada, balki iqtisodiy, mafkuraviy va diplomatik yo'nalishlarda ham namoyon bo'ldi.

Mustamlakachilikdan yangi chiqqan davlatlar uchun bu ikki qutbli tartib muayyan qiyinchiliklarni tug'dirdi. Ko'plab davlatlar AQSh yoki Sovet Ittifoqining ta'sir doirasiga tushib, o'z mustaqilligini to'liq saqlab qola olmadi. Biroq Hindiston o'zining milliy manfaatlarini himoya qilish maqsadida betaraflik siyosatini tanladi. 1947-yilda mustaqillikka erishgan Hindiston o'z tashqi siyosatini asosan *strategik avtonomiya* tamoyili asosida shakllantirdi. Ushbu yondashuvning muhim omillaridan biri Hindistonning tarixiy tajribasi edi. Britaniya mustamlakasidan chiqib, o'z suverenitetini saqlab qolishga intilgan Hindiston tashqi ta'sirlarga qarshi turish zaruriyatini chuqur his qildi.

Hindistonning Sovuq urush davridagi global rolini tushunish uchun uning tashqi siyosatining muhim bosqichlarini ko'rib chiqish lozim. 1949-yilda Bosh vazir Javoharlal Neru xalqaro maydonda Hindistonning betaraf pozitsiyasini e'lon qildi. Bu yondashuv 1955-yilda Indoneziyaning Bandung shahrida o'tkazilgan konferensiyada yanada mustahkamlandi. Bandung konferensiyasi rivojlanayotgan davlatlar uchun mustaqil tashqi siyosat olib borish yo'lini ochib berdi va Hindiston bu jarayonda yetakchi o'rin tutdi.

Sovuq urush yillarida Hindiston nafaqat global maydonda, balki mintaqaviy darajada ham muhim geosiyosiy o'yinchiga aylandi. Ayniqsa, Pokiston, Xitoy va boshqa qo'shni davlatlar bilan munosabatlari mintaqaviy kuch muvozanatini shakllantirishda katta rol o'ynadi. Hindiston-Pokiston o'rtasidagi 1947–1948, 1965 va 1971-yillardagi urushlar, shuningdek, 1962-yilgi Hindiston-Xitoy urushi Hindiston

tashqi siyosatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Ushbu mojarolar Hindistonning dastlabki betaraflik siyosatini sinovdan o‘tkazdi va uni Sovet Ittifoqi bilan yaqinroq aloqalar o‘rnatishga majbur qildi.

Bundan tashqari, Hindistonning iqtisodiy va texnologik taraqqiyotga qaratgan strategiyasi ham uning global maydondagi rolini belgilab berdi. 1950-yillardan boshlab Hindiston sanoatlashish, ilm-fan va harbiy texnologiyalarni rivojlantirishga katta e’tibor qaratdi. 1974-yilda Hindiston o‘zining ilk yadro sinovini o‘tkazib, mintaqadagi harbiy-strategik kuch sifatida o‘z mavqeini mustahkamladi. Bu esa Hindistonni xalqaro maydonda mustaqil kuch sifatida tan olishga olib keldi.

Ushbu tezisda Hindistonning Sovuq urush davridagi global va mintaqaviy roli tahlil qilinadi. Xususan, uning Qo‘shilmaslik Harakatidagi yetakchiligi, mintaqaviy xavfsizlik masalalariga yondashuvi va strategik hamkorliklari keng muhokama qilinadi. Hindistonning ushbu davrda tutgan yo‘li bugungi kunda ham uning xalqaro maydondagi tashqi siyosiy strategiyasiga ta’sir etayotgan muhim omillardan biri hisoblanadi.

Asosiy qism

Sovuq urush davrida dunyo AQSh boshchiligidagi kapitalistik G‘arb va Sovet Ittifoqi boshchiligidagi sotsialistik Sharq bloklariga bo‘linib qoldi. Ko‘plab davlatlar ushbu ikki qutbdan birini tanlashga majbur bo‘ldi, biroq Hindiston o‘z tashqi siyosatini betaraflik tamoyiliga asoslanib olib bordi. Bu tamoyil Hindistonning xalqaro maydonda mustaqil o‘yinchi sifatida shakllanishiga xizmat qildi.

Hindistonning betaraflik siyosati Qo‘shilmaslik Harakatida yetakchi mavqega ega bo‘lishi bilan chambarchas bog‘liq edi. Qo‘shilmaslik Harakati 1955-yilda Indoneziyaning Bandung shahrida tashkil topgan bo‘lib, uning asosiy maqsadi – yirik geosiyosiy bloklarga qo‘shilmagan holda rivojlanayotgan mamlakatlar manfaatlarini himoya qilish edi. Hindistonning Bosh vaziri Javoharlal Neru ushbu harakatning asoschilaridan biri bo‘lib, u Hindiston tashqi siyosatini mustaqil saqlashga harakat qildi.

Qo‘shilmaslik Harakati Hindistonga xalqaro muvozanatda muhim rol o‘ynash imkonini berdi. Masalan, Hindiston G‘arb va Sharq bloklari o‘rtasidagi murosaga erishish yo‘lida vositachilik qilishga intildi. 1956-yilda Misrning Suvaysh kanalini milliylashtirish bo‘yicha G‘arb bilan yuzaga kelgan inqirozda Hindiston vositachilik qildi. Bundan tashqari, Hindiston yadroviy qurollar tarqalishini cheklash bo‘yicha tashabbuslar ilgari surdi va BMTda rivojlanayotgan davlatlarning ovozini mustahkamlashga harakat qildi.

Biroq, 1970-yillarga kelib, Hindistonning betarafligi qisman zaiflasha boshladi. Ayniqsa, 1971-yildagi Hindiston-Pokiston urushi davomida Hindiston Sovet Ittifoqi bilan yaqinlashdi va ikki davlat o‘rtasida harbiy shartnoma imzolandi. Bu esa Hindistonni qisman Sharq bloki tomoniga og‘ishiga sabab bo‘ldi. Shunga qaramay,

Hindiston hech qachon to‘liq biron-bir blok tarkibiga kirmadi va o‘z mustaqil geosiyosiy yo‘nalishini saqlab qoldi.

Sovuq urush faqat global miqyosda emas, balki mintaqaviy darajada ham muhim geosiyosiy o‘zgarishlarga sabab bo‘ldi. Hindiston mustaqillikka erishganidan keyin Janubiy Osiyoda yetakchi davlat sifatida o‘z mavqeini mustahkamlashga harakat qildi. Biroq, bu jarayonda Pokiston va Xitoy bilan ziddiyatlarga duch keldi.

Hindiston va Pokiston o‘rtasidagi mojaro asosan Kashmir masalasi bilan bog‘liq edi. 1947-yilda Hindiston va Pokiston mustaqillikka erishganidan so‘ng, Kashmir hududi ikkala davlat tomonidan da’vo qilina boshlandi. Bu 1947–1948-yillardagi birinchi Hindiston-Pokiston urushiga olib keldi. Urush natijasida Kashmir hududi Hindiston va Pokiston o‘rtasida bo‘linib qoldi, biroq bu masala yechim topmadi va keyingi o‘n yilliklarda ham ikki davlat o‘rtasidagi asosiy nizolardan biri bo‘lib qoldi.

1965-yilda yana Hindiston-Pokiston urushi boshlandi. Bu urush hech bir tomon uchun hal qiluvchi natija bermadi, lekin Hindiston va Pokiston o‘rtasidagi keskinlik yanada ortdi. 1971-yilda Bangladesh mustaqillik harakati yuzaga kelganda, Hindiston Bangladeshni qo‘llab-quvvatladi va Pokistonga qarshi harbiy operatsiya olib bordi. Ushbu mojaro natijasida Pokistonning sharqiy qismi mustaqil davlat – Bangladesh sifatida tashkil topdi. Bu voqea Hindistonning mintaqaviy yetakchilik mavqeini kuchaytirgan eng muhim voqealardan biri bo‘ldi.

Bundan tashqari, Hindiston Xitoy bilan ham hududiy nizolarga duch keldi. 1962-yilda Xitoy va Hindiston o‘rtasida Aksay Chin va Arunachal-Pradesh hududlari bo‘yicha kelishmovchilik harbiy mojaro darajasiga yetdi. Hindiston bu urushda yirik hududiy yo‘qotishlarga uchradi va bu voqea Hindiston armiyasining modernizatsiyasiga turtki bo‘ldi.

Ushbu mojarolar Hindistonning mintaqaviy strategiyasini shakllantirishda muhim rol o‘ynadi. Hindiston o‘z qudratini oshirish uchun harbiy, iqtisodiy va diplomatik choralarni kuchaytirdi va Janubiy Osiyoda o‘z yetakchilik mavqeini saqlab qolishga intildi.

Sovuq urush davrida Hindiston o‘zining iqtisodiy va harbiy salohiyatini mustahkamlashga katta e’tibor qaratdi. Iqtisodiy jihatdan Hindiston davlat tomonidan boshqariladigan iqtisodiy modelni tanladi. Javoharlal Neru davrida Hindiston sotsialistik tamoyillarga asoslangan rivojlanish strategiyasini ishlab chiqdi.

Hindiston *"o‘z-o‘zini ta’minlash" (self-reliance)* siyosatini yuritib, ichki sanoatni rivojlantirishga harakat qildi. Bu yo‘nalishda davlat yirik korxonalarni nazoratga oldi va strategik sohalarda davlat investitsiyalarini oshirdi. 1970-yillarda Hindiston oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash uchun *"Yashil inqilob"* dasturini amalga oshirdi va bu qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilishga xizmat qildi.

Harbiy sohada esa Hindiston mustaqil mudofaa tizimini rivojlantirishga harakat qildi. 1974-yilda Hindiston o‘zining ilk yadro sinovini o‘tkazdi va bu uni mintaqadagi

yadro qudratiga ega davlatlardan biriga aylantirdi. 1971-yildagi urush vaqtida Sovet Ittifoqi bilan harbiy hamkorlik kuchaytirildi va Hindiston Sovet qurollari hamda texnologiyalariga tayanib o‘z mudofaa salohiyatini oshirdi.

Hindiston, shuningdek, harbiy sanoatini rivojlantirish uchun o‘z qurol-yarog‘ ishlab chiqarish dasturlarini yo‘lga qo‘ydi. 1980-yillarga kelib, Hindiston o‘zining harbiy-sanoat majmuasini kengaytirishga erishdi va qurol-aslaha importiga bo‘lgan bog‘liqlikni kamaytirdi.

Iqtisodiy va harbiy strategiyalarning kombinatsiyasi Hindistonni mintaqaviy va global darajada mustahkam o‘yinchiga aylantirdi. Hindiston Sovuq urushdan keyin ham ushbu strategiyani davom ettirib, global siyosatda o‘z mavqeini saqlab qolishga harakat qildi.

Xulosa

Sovuq urush davrida Hindiston xalqaro siyosatda o‘zining mustaqil yo‘nalishini shakllantirib, dunyo miqyosida muhim geosiyosiy o‘yinchilardan biriga aylandi. G‘arbning kapitalistik blokiga va Sharqning sotsialistik blokiga qo‘shilmagan holda, Hindiston betaraflik tamoyiliga asoslangan tashqi siyosatni olib bordi. Bu strategiya Hindistonning Qo‘shilmaslik Harakatidagi yetakchi pozitsiyasini mustahkamlashiga xizmat qildi. Hindistonning tashqi siyosati muvozanatli bo‘lsa-da, u aniq strategik manfaatlarga asoslangan edi. Bir tomondan, Hindiston rivojlanayotgan davlatlarning mustaqilligini qo‘llab-quvvatlab, global adolat va barqarorlikni ta’minlashga intildi. Ikkinchi tomondan, u o‘z milliy manfaatlarini himoya qilish uchun pragmatik yondashuvni qo‘lladi. Ayniqsa, 1971-yilgi Hindiston-Pokiston urushi va Bangladesh mustaqilligining qo‘llab-quvvatlanishi Hindistonning mintaqaviy yetakchilik roli ortayotganidan dalolat berdi.

Shuningdek, Hindiston Sovuq urush davrida o‘z harbiy va iqtisodiy mustaqilligini oshirishga alohida e’tibor qaratdi. Sanoatlashtirish va *“o‘z-o‘zini ta’minlash”* tamoyiliga asoslangan iqtisodiy strategiya Hindistonga tashqi kuchlarga qaramlikni kamaytirishga yordam berdi. *“Yashil inqilob”* orqali Hindiston oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlab, agrar sektorda mustahkam poydevor yaratdi. Harbiy sohada esa Hindiston 1974-yilda o‘zining birinchi yadro sinovini o‘tkazib, yadro qudratiga aylanish yo‘lida muhim qadam tashladi. Biroq, Hindistonning betaraflik siyosati ham ba’zi murakkabliklarga duch keldi. Xususan, Xitoy va Pokiston bilan davom etayotgan mojarolar Hindistonning mintaqaviy yetakchiligini muayyan darajada chekladi. Bundan tashqari, 1970-yillarga kelib, Hindiston Sovet Ittifoqi bilan yaqinlashgan bo‘lsa-da, u hech qachon to‘liq Sharq blokiga qo‘shilmadi. Bu esa Hindiston tashqi siyosatining haqiqatan ham mustaqil bo‘lganligini tasdiqlaydi. Umuman olganda, Hindiston Sovuq urush davrida nafaqat global miqyosda, balki Janubiy Osiyoda ham muhim geosiyosiy o‘yinchi sifatida shakllandi. Qo‘shilmaslik Harakatidagi roli, iqtisodiy va harbiy strategiyasi, mintaqaviy nizolardagi ishtiroki uning xalqaro

maydondagi mavqeini mustahkamladi. Sovuq urushdan keyingi davrda ham Hindiston mustaqil tashqi siyosatni davom ettirib, XXI asrda ko‘p qutbli dunyo tartibida muhim o‘rin egallashga harakat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Brecher, M. (1999). *India’s Foreign Policy: A Study in Continuity and Change.* Oxford University Press.
2. Ganguly, S. (2011). *India’s Foreign Policy: Retrospect and Prospect.* Oxford University Press.
3. Guha, R. (2007). *India After Gandhi: The History of the World’s Largest Democracy*. HarperCollins.
4. Mukherjee, M. (2014). *Nehru and the Non-Aligned Movement: The Making of India’s Global Identity.* Palgrave Macmillan.
5. Bajpai, K., Basit, S., & Krishnappa, V. (2014). *India’s Grand Strategy: History, Theory, Cases*. Routledge.
6. Appadorai, A. (1981). *Essays on Indian Politics and Foreign Policy*. Kalinga Publications.
7. Pant, H. V. (2019). *India and the World: A Contemporary Foreign Policy Handbook.* Oxford University Press.
8. Raghavan, S. (2013). *1971: A Global History of the Creation of Bangladesh.* Harvard University Press.
9. Tellis, A. J., & Mirski, S. (2013). *Crux of Asia: China, India, and the Emerging Global Order*. Carnegie Endowment for International Peace.
10. Tharoor, S. (2012). *Pax Indica: India and the World of the 21st Century*. Penguin Books.

a